

Mission: menneskerov MfS og dets uofficielle medarbejdere i ”særlig vestindsats”

Af *Susanne Muhle*

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: *Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*, 2009.

Susanne Muhle, født i 1980, har læst nyere og nyeste historie, europæisk etnologi og sociologi på universitetet i Münster. Afhandlingen om DDR-statssikkerhedens bortførelser er blevet til, mens Susanne Muhle var i ”praktik” hos *Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* (BStU – den institution, der varetager arkiverne fra DDR’s *Ministerium für Staatssicherheit*).

Introduktion

En bortførelse er en ”fremtrædelsesform for terrorforbrydelser eller strafbare handlinger inden almindelig kriminalitet. Den går ud på at fjerne mennesker mod deres vilje under anvendelse af specielle midler og metoder (vold, trusler, bedrag, narkotika, rusmidler o.l.) fra deres oprindelige opholdssted og føre dem til andre steder, stater eller territorier.” Kun gennem sin oprindelse får denne definition en særlig karakter: Den stammer fra Ministeriet for Statssikkerheds (MfS) ”Ordbog for politisk-operativt arbejde”. Dette ordbogsopslag fortæller, at bortførelser hørte til ”operativ” praksis i DDR’s statssikkerhedstjeneste. Flere hundrede mennesker blev af MfS bortført fra Vestberlin og Den Tyske Forbundsrepublik til DDR og dér idømt lange fængselsstraffe og (for en mindre del vedkommende) endog dødsstraf. Kun få af MfS’ bortførelser er hidtil blevet kendt eller i det hele taget udførligt dokumenteret, således som det er sket for Walter Linses og Karl Wilhlem Frickes skæbner. Sidstnævnte, der blev bortført af MfS i

1955, bestræbte sig allerede før 1989 på at skabe en offentlig afklaring omkring denne metode fra statssikkerhedsapparatet. Men det er først efter åbningen af arkiverne efter den fredelige revolution, at det bliver muligt at gennemføre en detaljeret undersøgelse af dette temakompleks, især en meget tiltrængt analyse af de involverede uofficielle medarbejdere (IM). Min afhandling beskæftiger sig med MfS-bortførelsesaktioner som et kapitel i SED’s magtudøvelse og i systemkonflikten på tysk jord (med dens efterretningsmæssige konfrontationer), men den udgør tillige et bidrag til historievitenskabelig forskning i gerningsmænd.

Bortførelsesaktionerne rekonstrueres som en særlig efterretningsmæssig praksis i MfS med henblik på at fastlægge deres variationer, funktioner og resultater. Grundlaget består hovedsageligt af dokumenter fra MfS og efterforskningsdokumenter fra forbundstyske domstole. Herunder indgår naturligvis indhentning af information om ofrene for bortførelse og dokumentation af disses skæbne. Det er imidlertid de IM, der i DDR-statssikkerh

dens tjeneste optrådte som bortførere, der står i analysens fokus. Antydningen af en kollektiv biografi giver et udgangspunkt for nye erkendelser af grundlaget for og arten af deres undertiden brutale MfS-arbejde, idet kategorier som biografisk baggrund og socialt miljø, mentalitet og motivstrukturer underlægges en sammenlignende analyse. Endvidere undersøges spillerummet for adfærd og handlinger for disse IM i relation til MfS-normer og –hverdagspraksis, deres karrierer i MfS henholdsvis livsforløb efter MfS-virksomheden såvel som strafferetlige tiltag mod dem efter 1990.

Bortførelser og hemmelige tjenester

Det delte efterkrigstyskland var gennem den umiddelbare kontakt mellem øst-vest-konfliktens to magtblokke prædestineret til operationer af enhver art fra hemmelige tjenester. Det delte Berlin blev efterretningstjenesternes Eldorado. MfS, der stod i SED-regimets og den sovjetiske ”brodermagts” tjeneste, var aktør på denne scene. I sin selvforståelse som ”partiets skjold og sværd” rettede det på ingen måde kun sin virksomhed

som repressions- og overvågningsorgan indadtil, men var også aktiv udadtil. I betragtning af eget systems politiske og økonomiske labilitet var det ”operative arbejde i og mod operationsområdet” til stadighed af stor betydning. Herunder udgjorde spionage på det teknisk-økonomiske, militære og politiske område et tyngdepunkt. Men MfS’ indsats i Vesten svarede ikke blot til efterretningsmæssig virksomhed i klassisk forstand med spionage og kontraspionage, men havde også til formål at sikre SED-herredømmet på den anden side af statsgrænsen. Ud over at fremskaffe rene informationer havde statssikkerhedsapparatets tjenesteenheder til opgave at forsøge at opnå aktiv indflydelse på udviklinger og personer i Forbundsrepublikken ved hjælp af ”aktive foranstaltninger”, desinformation og ”undergravning”. I den forbindelse greb DDR-statssikkerheden – i traditionen fra det sovjetiske hemmelige politi og under vejledning fra dette – især i 1950’erne til voldelige og skrupelløse metoder som indbrud, sprængstofanslag, sabotageaktioner og bortførelser. Øst-vest-konfliktens radikalitet og den særlige konkurrencesituation mellem de to tyske stater i denne tid prægede MfS’ fremgangsmåde i Vesten. Iflg. MfS-chefen Ernst Wollwebers retningslinie i midten af 1950’erne skulle der gås voldeligt frem mod fjendtlige spionageorganisationer ved hjælp af ”koncentrerede slag”. Til disse ”fjendecentraler” talte ud over de vestlige hemmelige tjenester også institutioner og foreninger som for eksempel Liberale Juristers Undersøgelgesudvalg (*Untersuchungsausschuss freier Juristen*), Kampgruppen mod Umenneskelighed (*Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit*) såvel som østkontorerne i de vesttyske partier SPD, CDU og FDP. Allerede på denne baggrund kan MfS’ voldshandlinger ikke forklares som et ledsagefænomen til efterretningsmæssige konflikter, for de rettede sig ikke udelukkende mod mennesker i efterretningsmiljøet. Tværtimod, så blev også SED-regimets politiske modstandere – under påskud af en generel spionagemistanke – forfulgt ud over DDR’s grænser. Bortførelser var især i 1950’erne og 1960’erne en af statssikkerhedsapparatets metoder i denne ”spionagebekæmpelse”. Mennesker i Forbundsrepublikken kunne i denne forbindelse lige så vel havne i MfS’ målsigte som følge af deres flugt fra DDR og/

eller deres engagement i en antikommunistisk organisation som gennem deres samarbejde med vestlige efterretningstjenester – om det så var af økonomiske årsager eller som et kampsåbent skridt mod SED-regimet. Ofrene for disse bortførelser kan derfor som alsidigt agerende subjekter ikke entydigt indordnes i forskellige offerkategorier. Det er til gengæld muligt at differentiere mellem tre offergrupper: medarbejdere i vestlige efterretningstjenester, SED-regimets politiske modstandere og DDR-flygtninge med baggrund i statssikkerhedstjenesten, samt folkepolitiet eller andre statslige organisationer.

Nogle af de berørte har nok kendt til risikoen for en bortførelse fra MfS’ side. Den spektakulære bortførelse af advokaten Walter Linse i Vestberlin i 1952 var ikke den første bortførelse, som gjorde offentligheden opmærksom på risikoen for menneskerov, og som blev en politisk sag. Gentagne gange berettede aviserne om personers forsvinden og om bortførelsesaktioner, hvis ophavsmænd formodedes at befinde sig i øst. I Berlins borgerrepræsentation og i Forbundsdagen blev der ikke blot debatteret om dette tema, men der blev også taget lovmæssige foranstaltninger til beskyttelse af borgerne i Vestberlin og i Forbundsrepublikken. Antikommunistiske organisationer i vest gjorde deres medarbejdere opmærksomme på risikoen for bortførelser fra østlige efterretningstjenester. DDR-flygtninge blev i vestlige nødmodtagelseslejre som Berlin-Marienfelde advaret mod menneskerov; en del af de personer, der blev anset for særligt truede, blev meget hurtigt fløjet til Forbundsrepublikken. At DDR-statssikkerhedens ”lange arm” også nåede dertil, viser nogle af de i afhandlingen undersøgte tilfælde. Som eksempel skal her nævnes sagen med en medarbejder ved den danske efterretnings-tjeneste, som i 1955 med vold blev bortført fra Forbundsrepublikken. I nærheden af Kassel blev hans bil trængt væk fra motorvejen af en særlig indsatskommando fra MfS. Hans bortførere slog ham ned med knipler og bragte ham bevidstløs til DDR. Der blev ham af amtsretten i Frankfurt an der Oder idømt 15 års fængsel for spionage; efter ni års fængsel i Bautzen II blev han løsladt i 1964.

MfS opererede frem for alt i de tidlige 1950’ere med denne type korporlig vold under bortførelser.

Bortførelsessagen omkring advokat Walter Linse tydeliggør ikke blot denne fremgangsmåde, men også de hermed forbundne problemer. I sommeren 1952 blev han på åben gade i Vestberlin overmandet af fire professionelle forbrydere og bragt til en flugtbil, der holdt klar. Bortførerne gjorde ende på hans fortvivlede modstand ved at skyde ham to gange i benene. Flere vidner observerede bortførernes flugt til DDR, der foregik under vildt skyderi. Bortførelsen blev en offentlig skandale: Pressen rapporterede i dagevis om begivenheden, og flere tusinde berlinere samlede sig til en protestdemonstration. SED-regimet led udenrigspolitisk et stort tab af prestige på denne sag.

Statssikkerhedsapparatet drog sin lære ud af denne misere. Fra da blev der ved planlægning og gennemførelse af bortførelsesaktioner lagt endnu mere vægt på princippet om den yderste konspiration; i bedste fald skulle bortførelsesofret forsvinde mest muligt sporløst og ubemærket. En i denne forbindelse lydløs metode var bortførelse efter anvendelse af bedøvelsesmidler, der blev indgivet ved injektion eller gennem cigaretter, drinks eller konfekt. I denne sammenhæng anvendte MfS som oftest en kontaktperson i ofrets omgivelser, der havde dennes fortrolighed, for at skabe en mulighed for at indgive bedøvelsesmidlet. Under disse "særlige foranstaltninger" i vest betjente MfS sig af sit "hovedvåben i kampen mod fjenden", som IM internt blev benævnt.

IM som bortførere i DDR-statssikkerhedens tjeneste

Den heterogene gruppe af IM, der agerede som bortførere, har én ting til fælles: Deltagelse i en handling, der forbrød sig mod straffeloven i såvel Forbundsrepublikken som i DDR. MfS tog dette forhold i betragtning i forbindelse med rekruttering af IM, idet der målrettet hvervedes mænd fra det kriminelle miljø. Således bliver der i en MfS-rapport om en IM som et "operativt interessant kendetegn" bemærket: "IMV færdes udelukkende i miljøer i den vestberlinske underverden og kender dér et stort antal asociale og kriminelt anlagte personer." I MfS øjne havde disse IM som følge af deres erfaringer og kontak-

ter til det kriminelle miljø såvel som deres voldsberedthed de rette forudsætninger for indsatsområdet. I overensstemmelse hermed blev de i statssikkerhedsapparatet - undertiden gentagne gange - indsat som specialkræfter for "våde metoder" som bortførelser, hvilket også gjaldt for den ovennævnte IM, der indgik i en særlig indsatsgruppe.

Det var økonomiske interesser, der var hovedmotivation for disse IM. Samtidig fik mange af dem gennem disse aktiviteter tilfredsstillet også deres selvhævdelsestrang og kriminelle energi. I den ovenfor citerede underretningsrapport angiver føringsofficeren vedrørende en IM's motiver for samarbejde med MfS: "Hans personlige interesser ligger i hans iver efter personlig berigelse gennem tyveri og andre kriminelle handlinger. IMV har en stærk tilbøjelighed til vold [...]"

Det var ikke mindst karaktertræk som ovenstående, der ofte på lang sigt resulterede i et tiltagende problematisk forhold mellem disse IM og statssikkerhedsapparatet. Det blev permanente krav af økonomisk og materiel art, "dekonspirationer" og/eller kriminel adfærd, der udviklede de tidligere specialkræfter til sikkerhedsrisici for MfS. Ministeriet forsøgte ofte gennem permanent kontrol og langvarig eller endog livsvarig økonomisk understøttelse at holde genstridige (tidligere) IM i ro. Disse IM's relativt store handle- og adfærdsspillerum rakte ikke sjældent ud over deres aktive IM-tid.

Men DDR-statssikkerheden hvervede også ikke-kriminelt anlagte mennesker til deres bortførelsesaktioner, især når disse eksempelvis på grund af bestemte berøringspunkter ville kunne sættes på et særligt bortførelsesoffer. Deres opgave bestod i at opbygge et fortrolighedsforhold til bortførelsesofret, hvilket ville kunne udnyttes til en bedre gennemførelse af bortførelsen. Således slusede MfS eksempelvis to medlemmer af folkepolitiet (VP) som IM ind i den tidligere SED-funktionær og VP-officer Robert Bialeks omgivelser. Bialek, der siden sin flugt fra DDR havde været medarbejder på SPD's østkontor, var bevidst om risikoen for en bortførelse. Derfor optrådte han altid med stor forsigtighed og bar som beskyttelse en pistol. Det lykkedes imidlertid de IM, der var sat på ham, at

vinde hans fortrolighed i en sådan grad, at han slækkede på nogle af sine sikkerhedsforanstaltninger. Ad den vej lykkedes det endelig i februar 1956 at give ham et bedøvelsesmiddel i en øl og at bortføre ham fra Vestberlin. Han døde kort tid senere under uafklarede omstændigheder i et DDR-fængsel.

Blandt IM med lignende indsatsformer befandt der sig også kvinder, der som følge af deres kvindelige tiltrækning målrettet blev sat på mandlige bortførelsesofre.

Derudover misbrugte MfS i enkelte tilfælde allerede eksisterende fortrolighedsforhold og personlige tilknytninger i deres bortførelsesaktioner. Til dette formål blev personer fra bortførelsesofrets umiddelbare miljø (til dels under tvang) hvervet som IM. I sagen med en flygtet MfS-medarbejder var det et familiemedlem, der lokkede ham i statssikkerhedens fælde. I midten af 1950'erne blev han efter et fælles møde – værgeløs på grund af alkoholindtag og (formodentlig) et bedøvelsesmiddel – med hjælp fra to kriminelle bragt fra Forbundsrepublikken til DDR. Bortførelser af MfS-medarbejdere, der havde gjort sig skyldige i ”republikflugt” (frem til 1961 drejede det sig om 108 ud af 456 flygtede MfS-medarbejdere) var en del af det MfS-interne repressionssystem: Den radikale forfølgelse af de frafaldne tjente for det første til afstraffelse, for det andet til afskrækkelse af mulige efterlignere. I denne sammenhæng udtrykte Wollweber sig i en dagsbefaling i 1955 truende: ”Enhver forræder mod vor retfærdige sag vil blive indhentet af sin velfortjente skæbne. I intet tilfælde undgår han [...] sin retfærdige straf, for arbejderklassens magt rækker ud over alle grænser.” Den pågældende MfS-medarbejder blev et år efter sin bortførelse henrettet med faldøkse i Dresden.

Hans tilfælde illustrerer klart, at der var forskellige typer af IM på spil, når det drejede sig om MfS' indsatspraksis ved bortførelsesaktioner. IM viser sig i denne sammenhæng at have helt forskellige baggrunde, motivstrukturer, offergerningsmand-relationer, handlingsspillerum og levnedsløb. En detaljeret analyse af forskelle og fællestræk mellem disse IM vil inden for rammerne af denne afhandling danne grundlag for et differentieret billede af ”gerningsmændene”.